

HERBERT MARCUSE A PROBLÉMY VYSPELEJ PRIEMYSELNEJ SPOLOČNOSTI

ANDREJ SIRÁCKY

Marcuseho teória vyspelej priemyselnej spoločnosti

Herbert Marcuse sa už vo svojich prvých prácach zaoberal kritikou „teórie súčasnej spoločnosti“, problémami sociálnych systémov, kapitalizmu, liberalizmu, socializmu, otázkami revolúcie, robotníckej triedy a inteligencie, slobody a humanizmu, odcudzenia a morálky. V dejinách možno zistiť podľa Marcuseho „historickú nevyhnutnosť“ ako stále sa stupňujúci proces realizácie „plnohodnotového“ ľudského života: túžby jednotlivcov i sociálnych skupín po slobode vyplývajú z „historickej objektivity“. Zájmy človeka, vyjadrené v ideáloch slobody a humanizmu, nie sú len filozofické, sociologické a etické kategórie, ale sú prirodzeným „výrazom historickej situácie človeka v boji s prírodou“.¹ Toto poznanie o „historickej nevyhnutnosti“ slobody, morálky a humanizmu je faktorom objektívneho spoločenského procesu a riešenie týchto problémov spočíva v *možnosti praxe* modernej spoločnosti.

Moderná spoločnosť, píše Marcuse, dosahuje síce vysoký stupeň industrializácie, a v nej veľkopriemysel (s narastajúcim automatickým sektorom) je základným výrobnoeconomickým faktorom, odstraňuje sa v nej aj „hrubé“ vykorisťovanie a aj robotnícka trieda sa dostáva na primeranú životnú úroveň, *jednako táto spoločnosť neposkytuje dostatočný priestor pre rozvoj idey humanizmu, slobody a sebarealizácie človeka*. Technický progres často stojí proti systému a technológia sa stáva systémom dominácie nad človekom. V procese technizácie a manipulovania človekom sa ubíja vnútorná dimenzia ducha. V modernej spoločnosti existuje len jedna dimenzia: neobmedzená moc jednotlivca ako vykorisťovateľa a predstaviteľa triednej alebo inej nadvlády.

Spooločenská teória musí byť kritikou pojmov a kategórií, ktoré vyjadrovali reálne protirečenia európskej spoločnosti 19. storočia. Dnes už s týmito kategóriami nevystačíme. Moderná spoločnosť, aby mohla *na úrovni* riešiť základné rozpory dneška: rozpor medzi tým, čo je, a tým, čo má byť, medzi objektom a subjektom, pravdou a lžou, súkromným a všeobecným záujmom, vojnou a mierom, musí si vypracovať adekvátne k novej situácii aj pojmy a kategórie. Pre postupujúcu integráciu vyspelej priemyselnej spoločnosti, podľa H. Marcuseho aj pojmy ako „individuum“, „trieda“, „súkromie“, „rodina“ a pod., vyžadujú si *kritickú revíziu z hľadiska nových javov a prehlbujúcej sa „sféry konfliktov a rozporov“*.²

V kritike súčasnej spoločnosti, ktorej stabilita je zabezpečovaná len „represívnymi opatreniami“, poračuje Marcuse aj v ďalších svojich prácach a úvahách.

¹ H. Marcuse, *Zur Kritik des Hedonismus*. Zeitschrift für Sozialforschung, 1938, VII, 81.

² H. Marcuse, *Der eindimensionale Mensch. Studien zur Ideologie fortgeschrittenen Industriegesellschaft*, Neuwied und Berlin 1967, 15–18.

Tak napr. v rozhovore s redaktorom parížskeho Expressu (koncom septembra 1968) uvádza, že jeho kritika súčasnej spoločnosti sa deje v termínoch, ktoré sa „vyhýbajú akejkoľvek ideológii, dokonca aj socialistickej marxistickej ideológii. Pokúsil som sa ukázať, že súčasná spoločnosť je represívna spoločnosť vo všetkých aspektoch, že aj komfort, prosperita — i domnelá politická a morálna sloboda sa používajú na utlačovateľské ciele. Pokúsil som sa ukázať, že zmena predpokladá totálne odmietnutie alebo — aby sme použili jazyka študentov — trvalé popieranie (contestation permanente) tejto spoločnosti a že nejde len o zmenu inštitúcií, ale — a to je dôležitejšie — o totálnu zmenu ľudí v ich postojoch, pudoch, v ich cieľoch, hodnotách a tak ďalej“. Aj keď sa v týchto riadkoch nedostatočne diferencuje rozdiel medzi sociálnymi systémami a ideológiami, jednako sú v nich aj prvky všeobecne platné.

Moderná spoločnosť je sociálny systém „zracionalizovaný“ a mnohí túto spoločnosť označujú ako spoločnosť „automatizovanú“, „nivelizovanú“, ako spoločnosť „hojnosti“, „blahobytu“ atď. Ale v nej sa osobnosť rozvíja len v jednej dimenzii: v odbornosti, v technicizme, v povrchnom „konzumovaní“ aj kultúrnych hodnôt. Vidno to aj v zreteľnom raste „stredných“ vrstiev odborne kvalifikovaných sociálnych skupín. Vyspelú priemyselnú spoločnosť charakterizuje to, že sa správne sily presúvajú z výrobnjej (priemyselnej a poľnohospodárskej) sféry do nevýrobných činností. To je objektívny proces, v ktorom sa znižuje počet robotníkov a rastie počet „bielych golierov“ (inžinieri, technici, riaditelia, administratívni a iní zamestnanci). Napríklad v USA počet „bielych golierov“ vzrástol od r. 1947 do r. 1964 z 34 % na 44 % a počet robotníkov („modrých blúz“) klesol za ten istý čas zo 40 % na 36 %.³

Pokrok vedy a techniky zapríčiňuje nielen presuny v počte pracovníkov, ale vyvoláva aj vznik nových zamestnaní. Najmä v tretom sektore (obchod, služby) vznikajú nové profesie. Vývoj v priemyselnej spoločnosti prináša rast kvalifikovanej práce (vo väčšom rozsahu odbornej, špecializovanej, a menej teoretickej, všeobecnej). Automatizovaná práca v priemyselných spoločnostiach vytvára väčšie možnosti pre pracovníkov v nevýrobnej sfére, ale táto činnosť spätne ovplyvňuje aj výrobný proces: vzrastá počet vedcov, technikov, umelcov, spisovateľov, „voľný čas“ vyvoláva potrebu rôznych spoločensko-administratívnych zásahov, rastie i počet učiteľov a zdravotníkov, i pracovníkov v rôznych službách. Slovom, rozširuje sa priestor pre pracovnú a spoločenskú iniciatívu a rušia sa tradičné, skostnatené spoločenské organizácie a vznikajú inštitúcie, ktoré sú otvorené voči rôznym hnutiam, ideám a iniciatívam. Človek v modernej spoločnosti stáva sa „tvorcom“, ktorý chce do dôsledkov rozvíjať svoju osobnosť a realizovať v sebe a v spoločnosti idey slobody a humanizmu.

Marcuse podobne ako Fourastié, Fromm, Dahrendorf, R. Aron a iní poukazuje i na *nebezpečia a úskalia*, ktoré prináša so sebou moderná priemyselná spoločnosť. Vo zvýšenej miere sa v nej manipuluje s ľuďmi a hatí sa rozvoj plnej osobnosti („viacdimenzionálnej). Príliš špecializovaná práca (v ranom období

³ Porov. v tomto ohľade aj C. Wright Mills, *White Collar: American Middle Classes*, New York 1951, a C. Wright, Mills, *Mocenská elita*, Praha 1966.

automatizovanej spoločnosti) povedie k zmechanizovaným, stereotypným činnostiam, k znižovaniu komplexnej vnímavosti a ubíjajúcej monotónnosti „životného štýlu“. Treba však vyvíjať úsilie, aby sa zhubné dôsledky technizácie a automatizácie „presunom“ problémov práce, zamestnania a „manipulovania“ do roviny psychologickkej a etickej „kompenzovali“ rozvojom všestrannej osobnosti.

Herbert Marcuse sa snaží — s väčším menším úspechom — *riešiť ekonomické a sociálne problémy modernej spoločnosti sub specie etiky, idey humanizmu a slobody*. Pre „hlbší“ pohľad do problémov spoločnosti a jej vplyvu na utváranie vyspelej osobnosti sa mu kritická analýza rozširuje o dimenziu psychologickú a psychoanalytickú. To fakticky znamená u neho doplniť Marxovu koncepciu rozvoja ľudskej osobnosti modifikovaným freudizmom.⁴

Marcuse odmieta tendenciu k absolutizácii deštrukcie, absurdity a freudovskú koncepciu „absolútnej vlády pudov, libida a sexuality“ v živote človeka podrobuje dôkladnej kritike. Jeho dialektický postreh sa prejavuje aj v tom, že napr. aj „anarchistický“ prvok v hnutí mládeže vysvetľuje ako *pozitívnu revolúciu*, ako revolučnú akciu, ako v kontexte integrácie sveta zosilňujúci sa faktor reštruktúrovania sociálnych systémov. Vo vyspelej priemyselnej spoločnosti sa „subjektívne“ hodnoty majú presúvať z egoizmu, libida a sexuality na etickú a duchovnú úroveň.⁵ Existuje tu dialektická väzba, pretože trvale pôsobiaci prvok techniky a vedy prinesie v budúcnosti *skutočný blahobyť*, spoločnosť „hojnosti“, a v tejto spoločnosti práca z „donútenia“ sa stane vedeckou a umeleckou činnosťou, zábavou, „dobrodružstvom“ a hrou. Nebudú existovať nijaké „represívne opatrenia“ a „reakčné násilie“ (štát, politický monopol, polícia a pod.), nebude rozporu medzi princípom „šťastia“ jednotlivca a spoločnosti, ktoré si vynucujú spoločenské záväzky. V tomto bode Marcuseho imaginácia *predstihuje dobu* a ideály slobody a humanizmu sa dostávajú do polôh nereálnych, abstraktých.⁶ O tomto svedčí konečne aj fakt, že Marcuse v niektorých svojich prácach dokazuje, že ani najvyspelejšia spoločnosť nebude môcť odstrániť *všetky spoločenské rozpory a konflikty*. O tejto dialektike svedčia i Marcuseho slová, povedané redaktorovi parížskeho časopisu *Express*: „Som optimista, pretože sa domnievam, že doteraz nikdy v dejinách ľudstva neexistovali v takej miere zdroje nezbytné k vytvoreniu slobodnej spoločnosti. Som pesimista, pretože si myslím, že existujúce spoločnosti, zvlášte kapitalistická spoločnosť, sú organizované a mobilizované vo svojej totalite proti tejto možnosti“.

Závažným problémom aj vyspelej spoločnosti sa stáva otázka *moci, násilia, donucovania, zámerného propagovania mocou „sankcionovaných“ princípov*. Marcuse je proti násiliu, nátlaku, proti moci, ktorá sleduje len vlastnú „sebarealizá-

⁴ H. Marcuse, c. d., 93—98. Porov. aj E. Fromm, *Beyond the Chains of Illusion. My Encounter with Marx and Freud*, New York 1962, a K. Hoerney, *Our Inner Conflicts*, New York 1946.

⁵ H. Marcuse, *Eros und Kultur*, Stuttgart 1957, 30—58.

⁶ Porov. spisy H. Marcuseho, *Vernunft und Revolution*, Neuwied 1955, *Kultur und Gesellschaft*, Frankfurt a Main 1965, *Repressive Toleranz. Kritik der reinen Toleranz*, Frankfurt a/Main 1966, *Das Ende der Utopie*, West Berlin 1967. — V ďalších svojich výkladoch sa budem častejšie odvolávať na uvedené diela, a preto ich nebudem osobitne citovať.

ciu". Uznáva však, že i tá najvyspelejšia spoločnosť si bude musieť vytvoriť určitý systém všeobecne schvaľovaného „nátlaku“, primeraný mechanizmus sebaregulácie a sebakontroly. Aj v najvyspelejšom sociálnom systéme musí byť robený rozdiel medzi dobrom a zlom, medzi pravdou a lžou, medzi sebestvom a spoločenským záujmom. Vypelá spoločnosť bude závislá od „racionálnej vlády“, ktorá bude uplatňovať svoju moc v hraniciach spoločnosťou schválených zákonov. Musia byť aj v nej obmedzenia určitého druhu (výrobné, štátne, vojenské tajomstvá, premávkové a cestné predpisy, zábrany deťom a pod.). Normy všeobecne prijímané sú nevyhnutné nielen v individuálnom živote, v rodine, ale aj v celej spoločnosti, v ekonómii, výrobe, kultúre a morálke, aj v medzinárodnom živote. V mnohých prípadoch záujem spoločností ostro stojí proti požiadavkám, želaniam i citom jednotlivcov i skupín. Proti kriminalite, vraždám, krádeži, lúpežiam, rôznym zločinom, i proti asociálnym žvltom a patologickým zvrátenostiam sa musí spoločnosť brániť. Musia sa používať aj sankcie a uplatňovať „normy legality“. Spoločnosť má postaviť jednotlivcov i skupiny pod kontrolu, verejnú mienku a presvedčovaním, rozumovým apelom a vzormi vysokej morálky má v nich vypestovať „dobré“ návyky. Aj keď reflexy, pudy a zvlášte „eros“ (sex) nemožno úplne potlačiť, jednako vyspelá spoločnosť musí ich vedieť „duchovne povzniesť“ (umenie, veda, morálka, pravda).

Perspektívy socialistickej revolúcie a hnutie mládeže

Herbert Marcuse mnohé svoje názory, ktoré rozviedol o tejto problematike zvlášte v diele *Kultur und Gesellschaft* (časť Etika a revolúcia) doplnil svojou prednáškou *Riša nevyhnutnosti a ríša slobody*, ktorú predniesol v lete r. 1968 na ostrove Korčula (Juhoslávia).⁷

So zreteľom na súčasnú situáciu vo svete (kapitalizmus, socializmus, „tretí svet“, a rapídne postupujúca vedeckotechnická revolúcia) Marcuseho zaujímajú zvlášte *perspektívy a možnosti socialistickej revolúcie*. Pomery nielen vo svete ako celku, ale aj v kapitaľistických krajinách sú veľmi rozdielne. Pritom vychádza — podobne ako aj C. Wright Mills, R. Dahrendorf, E. Fromm — z analýzy sociálnej štruktúry, politického systému a z celej duchovnej nadstavby vyspelej priemyselnej spoločnosti. Pre zváženie možností socialistickej revolúcie „klasického typu“ Marcuse prichádza k záveru, že vo vyspelých kapitalistických krajinách, zvlášte v USA, proletariát *v klasickom zmysle* už neexistuje. O tom, ak nič iné, svedčí aj fakt, že robotnícke hnutie, ideológia proletariátu nehrá *takmer nijakú* úlohu v politike USA. Vzniká tu silná „stredná trieda“ („biele goliere“), ktorá pochádza z časti z robotníctva (kvalifikovaného), z časti z buržoázie a maloburžoázie.⁸ To je už sociálna skupina, ktorá nežije na „úrovni biedy“, dosahuje už slušnú životnú úroveň, má iné ideály ako proletariát a jej profil, charakter je určovaný v podstate „kvalifikáciou“ (odbornosťou). Prebieha tu (a podľa Marcuseho nielen v USA) *štruktúrna zmena robotníckej triedy, ktorá determi-*

⁷ H. Marcuse, *Carstvo slobode i carstvo nužnosti. Jedno preispitvanje*. Praxis (Zagreb), 1969, god. VI, br. 1—2, 19—26.

⁸ C. Wright Mills, *White Collar: American Middle Classes*, New York 1951, 50—97.

nuje aj rozdielne cesty socialistickej revolúcie. Robotnícka trieda — dnes hodne diferencovaná — a s ňou aj pokroková mládež sa stáva súčasťou modernej, priemyselne vyspelej spoločnosti, ktorá má svoje špecifické črty v kapitalizme, socializme i v tzv. „treťom svete“.

Vychádzajúc z Marxa, ale analyzujúc nové javy v štruktúre spoločnosti, píše Marcuse, treba hľadať *revolučné symptómy* na rovine vysokej životnej úrovne, t. j. spoločnosti, ktorá nevychádza z faktu „biedy“, „trvalého zbedačovania“, ale z iných ekonomických a sociálnych daností. Vyžaduje sa *diferencovaný prístup* k rozličným sociálnym skupinám, ktoré majú záujem na zmene existujúceho sociálneho systému. Postavenie a životný štýl väčšiny základných skupín americkej spoločnosti nezodpovedá *vcelku* dosiahnutému stupňu „technológie“ (vedy a techniky). Socialistická revolúcia musí počítať s postavením a záujmami týchto tried (skupín). Situáciu komplikujú v USA aj černosí a neanglosaské národy a skupiny. Radikalizovanie uvedených skupín tvorí potenciál, zázemia revolučného pohybu. Ďalšou takouto opozičnou silou, zálohou revolúcie — na celom svete — je *hnutie mládeže*.

Z uvedených (a iných) dôvodov sa javia možnosti a perspektívy socialistickej revolúcie veľmi diferencovane, alternatívne a dokonca aj problematicky. Jedno je však isté, že ani najradikálnejšie a najmasovejšie hnutie mládeže nevyvolá revolúciu a môže sa stať len *prvkom* v revolučnom pohybe robotníckej triedy a pracujúcich más. „To, čo študentské hnutie dnes predstavuje nie je ani avantgarda, za ktorou pochodujú revolučné masy, ale je to vedúca menšina, bojovná menšina, ktorá artikuluje to, čo je dosiaľ neartikulované a čo zatlačené leží v obrovskej väčšine obyvateľstva“.⁹ Študentské hnutie je teda prvkom socialistickej revolúcie a napriek tomu, že sa pomery vo vyspelom kapitalizme, v rôznych typoch socializmu a v pestrom „treťom svete“ *podstatne* líšia, nachádzame určité *spoločné znaky* revolty mladých. Nie je to len hospodárska alebo sociálna kríza, ale sú tu aj určité „generačné“ spory a najmä nekompromisné postoje mladých k rozporom *medzi ideálom a skutočnosťou*. Marcuse rozoberá príčiny pohybu mladých vo vyspelých kapitalistických krajinách. Jedna z príčin je vzbura proti zastaraným formám vysokoškolského života, proti strnulým predpisom fakúlt a univerzít, proti prednáškam a seminárom, ktoré v podstate nemajú iný cieľ než konzervovať, zachovať kapitalistický sociálny systém a odvieť študentov od reality politického života k abstraktným témam. V podstate je to vzbura proti univerzitám ako hlavným strediskám reprodukcie kapitalistickej spoločnosti.

Vzbura mladých (najmä študentov) postupne prechádza v revoltu *proti systému, režimu, kapitalizmu*. *Proti systému*, ktorý je zastaraný, represívny, násilnícky, stabilizovaný rafinovane a obrovskými finančnými prostriedkami monopolov ako „vláda ľudu“ a nerešpektujúci nijaké práva diskriminovaných občanov. Máme tu spoločnosť, ktorá na jednej strane vysoko rozvila výrobu, techniku, niektoré vedy (technické, prírodné), na druhej strane vymoženosti vedy a techniky sebecky a triedne využíva v prospech privilegovanej elity, a zneužíva ich na represálie, ničenie, vykorisťovanie, vojny (atómové a vodíkové zbrane). Pritom

⁹ H. Marcuse, c. úvaha, 20.

viac menej na dobrovoľnú bázu kladie sociálny, kultúrny a zdravotný rozvoj svojich občanov. Táto spoločnosť, hoci má takmer neohraničené možnosti rozvoja výrobných síl a blahobytu *všetkých občanov*, je fakticky proti kultúre, pokroku, humanizmu, slobode, a preto sa študenti mobilizujú proti nej.

Študentstvo, Marcuse to niekoľkokrát zdôrazňuje, nie je revolučnou avantgardou (nemá na to ani sociálne, ani iné predpoklady) a *v nijakom prípade nemôže nahradit revolučnosť robotníckej triedy*. Ale ako sociálna skupina vysoko povedomá, sociálne — svojim spoločenským postavením — ešte nezávislá, môže sa stať *prvkom v revolučnom pohybe súčasnosti*. Niektoré komunistické strany odmietajú *ľavý radikalizmus* mládeže. Pritom sa nesprávne odvolávajú na Leninove výroky, vytrhnuté z dobového a politického kontextu. Podľa Marcuseho, ľavý radikalizmus a hnutie mladých — najmä študentstva — hrá dnes v kontexte stretávania progresívnych a reakčných síl inú úlohu ako pred revolúciou (1917) a v prvých rokoch sovietskej vlády. Vtedy to bolo hnutie, ktoré šlo mimo komunistickú stranu a proti nej. Dnes sa radikalizmus mládeže — jej revolučné elementy — prelieva do rôznych komunistických, robotníckych, ale i pokrokových hnutí a strán, v ktorých mládež hrá úlohy *uzbúrencov* proti daným, zataraným, nehumánnym systémom, režimom, inštitúciám.

Hnutie mladých, najmä študentov možno charakterizovať ako prejav *nesúhlasu s daným stavom vecí a pomerov*. V tomto zmysle sa stáva aj *tlmočníkom* potrieb a túžob rôznych (väčšinou) progresívnych spoločenských vrstiev. Preto študenti sú „detonátormi“, katalyzátormi spoločnosti, ale vždy podľa diferencovanosti prostredia (napr. vo Francúzsku, Taliansku, Španielsku, Nemeckej spolkovéj republike, Japonsku). V USA je to iné, pretože tu *integrácia robotníckej triedy do kapitalizmu hodne pokročila*. Takáto integrácia (dosahujúca niekedy vysoký stupeň identifikácie so systémom) nie je *len* dôsledok ideologického vplyvu, ale aj dôsledok vysokej produktivity práce, výroby, ktorá zabezpečuje robotníkovi vysoký štandard života.

Integrovanie robotníctva do systému

Protirečenia, rozpory kapitalizmu nezanikajú, ale sú dnes dokonca ostrejšie a väčšie ako pred druhou svetovou vojnou. Zdá sa, že v USA sa podarilo rôznymi machináciami (štátnym monopolom, subvenciami, zbrojením, systémom „manažérstva“) rozpory *zastrieť*, je však isté, že *stabilizácia kapitalizmu je len dočasná, neorganická a disproporcionálna*. Napriek tomu, že v Spojených štátoch amerických sa veľká časť robotníctva integruje do spoločností, do systému (vysvetľuje to i fakt tzv. „strednej triedy“), vo Francúzsku, Taliansku a vôbec v západnej Európe sa s týmto procesom nestretávame. Udalosti z mája a júna r. 1968 svedčia o tom, že v západnej Európe pre neintegrovanie sa robotníctva do systému a pre rozpory medzi inteligenciou (mládežou) a režimom sa *explozívny materiál* zväčšuje. Nastáva zblížovanie a spolupráca medzi robotníctvom a študentmi. Hlbšie príčiny tohto javu Marcuse neskúma a nevidí. Pozorovať však, že spolu s robotníctvom sa aj z iných sociálnych skupín (inteligencia, študenti, časť malo-meštiactva) prenáša revolučné vrenie do zastaraných sociálnych systémov. Príčiny

tejto revolty spočívajú predovšetkým v prenikavých zmenách sociálnej štruktúry spoločnosti. Marxistská revolučná teória musí sa pri svojom východisku a analýze opierať o nové javy a fakty. Tento proces „zblížovania“ tried a skupín má i svoju ekonomickú a politickú hranicu a len v širokom zmysle možno tu použiť výraz „konvergencia“ sociálneho systému kapitalistického a socialistického.¹⁰ O konvergencii možno hovoriť len v súvislosti s koexistenciou rôznych sociálnych systémov. Ale aj otázka koexistencie sa dá rozdielne interpretovať z hľadiska dvoch protikladných systémov. Každý z nich sleduje diametrálne iný strategický cieľ. Oba systémy sú však vzájomne na seba závislé. Koexistencia má podľa Marcuseho svoje *dva dôsledky*: v kapitalizme sa prekonáva krízový stav (najmä ekonomiky) zásahmi štátneho monopolu, i vojenskou a hospodárskou agresiou, a v socializme sa utvára „tvár“ (podoba) sociálneho systému, ktorý je hodne vzdialený od pôvodnej Marxovej koncepcie. Koexistencia vnucuje socialistickým krajinám potrebu prispôbiť sa trhu, konkurencii, hodnotovému zákonu. Ale to je „tlak“, ktorý nebude trvať stále.

Koexistencia a jej dôsledky pre socializmus

Vedecká analýza fenoménu koexistencie — z hľadiska historickej perspektívy — jasne svedčí o tom, že koexistencia bude *relatívne pozitívne* vplývať na rozvoj socializmu a *relatívne negatívne* zapôsobí na osudy kapitalizmu. Udalosti vo svete, v ČSSR) túto analýzu robil Marcuse ešte pred 21. augustom 1968 u nás) a najmä študentské nepokoje vo Francúzsku, Nemeckej spolkovej republike a inde dokazujú, že vo svete vzniká odpor voči kapitalizmu, proti zastaraným sociálnym systémom, a že súčasne získava pôdu socializmus, komunizmus, ideály slobody a humanity. Pre „nové“ hnutie nie je už vzorom, ideálom americký model priemyselnej spoločnosti (spoločnosti „hojnosti“), ale ani nie model ortodoxného, vulgárneho, byrokratického socializmu. Súčasná revolučné, mládežnícke hnutie má pred sebou ideál: utvoriť sociálny systém (socializmus „reformovaný“, demokratický), v ktorom by nebolo vykorisťovania, útlaku, diskriminácie a ktorý systém by *po každej stránke* znamenal vyššiu úroveň ako kapitalizmus. (Nebolo by seriózne proti tomuto názoru polemizovať tak, že v Marcusovej koncepcii sú obsažené prvky demokracie, sociálnej demokracie, reformizmu, „revizionizmu“ a pod. a že sa v nej neprihliada k iluzórnej existencii jediného, zabsolutizovaného mode'u socializmu). Podľa H. Marcuseho realizácia demokratického, humanistického socializmu je v rozpore s americkým modelom industrializácie a modernizácie, pretože ide o *novú metódu industrializácie* (modernizácie) vytvorením nového sociálneho systému (nielen „technológie“), v ktorom nebudú platiť princípy kapitalizmu, ale životný štýl slobodných, vyspelých a tvorivých ľudí. Realizácia tohto modelu socializmu bude znamenať súčasne aj koniec koexistencie medzi kapitalizmom a socializmom. Ale Marcuse vidí nebezpečie tejto „pretekárskej koexistencie“ pre socializmus i v tom, že kapitalistický

¹⁰ Porov. A. Sirácky, *Sociológia a integrácia vied*, Bratislava 1968, 9–23, 116–142.

system môže vnucovať socializmu „výrobné spôsoby i cesty riadenia“, ktoré sú v rozpore so „slobodnou spoločnosťou“.¹¹

Rozdiel medzi kapitalizmom a socializmom — pokiaľ ide o oblasť výroby — je len kvantitatívny; z príčin „doháňania“, pod tlakom kapitalistického sociálneho systému bol zanedbávaný *kvalitatívny aspekt* (socializmus nie ako ekonomicko-technický systém, ale predovšetkým ako sociálno-morálno-humánny systém). Socializmus nemôže znamenať len vyšší stupeň výroby, ekonomiky, techniky, ale aj kultúry, slobody, etiky i rozvoja všestrannej osobnosti. Ríša nevyhnutnosti zostane vždy ríšou neslobody, a optimum, ktoré sa môže v tejto „neslobode“ dosiahnuť, je značná „redukcia pracovného dňa“ a vysoký stupeň racionálnosti a racionalizácie. Slobodný, ľudský život sa črtá „z tej druhej strany ríše nevyhnutnosti“. Takýto ideál — v hraniciach „ríše slobody“ — socializmu a humanizmu si predstavoval Marx a o jeho realizáciu v ťažkých podmienkach zaostalej krajiny usiloval Lenin. Na línii koexistencie je zrejme takéto smerovanie. Ale je tu aj iná, protikladná tendencia: to je predstava atómovej smrti, zničenia ľudstva, ktorou je tehotný kapitalizmus. Takáto hrozba je *reálna*, pretože expanzia a agresia spočíva *v samej podstate, štruktúre kapitalizmu (imperializmu)*. O tom svedčí americká vojna vo Vietname, kríza na Blízkom východe, americká politika v západnej Európe. Marcuse nevidí nijaké *dost silné a pôsobivé faktory*, ktoré by mohli tento vývoj — smerovanie k tragédii — zvrátiť. Najhoršie je, že ani medzinárodné robotnícke a komunistické hnutie nie je tu *ceľkom spoľahlivou garanciou* (sú v ňom závažné rozpory: Sovietsky zväz, Čína, Juhoslávia, komunistické strany v západnej Európe, trockistické a maoistické frakcie), ani pokrokové — intelektuálne, vedecké a spisovateľské organizácie a inštitúcie, ani inteligencia, ani mládež a tým menej „živelný“ rozvoj techniky a vedy nepredstavujú tú mohutnú silu, ktorá by mohla *za každú cenu* zabrániť katastrofe. Študenti, ako už bola reč o tom, tiež nie sú pevnou „zálohou“ revolúcie, a to z toho prostého dôvodu, že z nich, zo študentov, z budúcej inteligencie kapitalizmus čerpá a formuje svoje kádre zamestnancov. Budú z nich technici, inžinieri, odborníci, vedci, matematici, psychológovia, ekonómovia, sociológovia, riaditelia, bez ktorých vysoko industrializovaná spoločnosť nemôže rozvíjať výrobu (priemysel, poľnohospodárstvo), ale ani ostatné životne dôležité sektory. Už týmto svojim postavením a výhodami ako budúca „stredná trieda“ nemajú *„trvalý záujem“* zúčastňovať sa na progresívnom a revolučnom hnutí. Pokiaľ ide o študentov (v kapitalizme), predstavujú potenciálne skupiny, ktoré vo vysokej produktivite výroby zohrajú rozhodujúcu úlohu. Nielen vo výrobe, ekonómii, ale aj v superštruktúre, v kultúre, v ideológii.

Nie je správne vidieť v novej sociálnej skupine, najmä v technickej inteligencii ekvivalent robotníckej triedy z hľadiska spoločensko-politickej úlohy, poslania, významu. Vývoj v tomto smere *nemožno predvídať*, hoci máme už nejednen serióznny, vedecký *pokus* o predvídanie spoločenského, politickeho, ekonomického, technického a vedeckého vývoja až do roku 2000.¹² Fakt je však,

¹¹ H. Marcuse, c. úvaha, 24.

¹² H. Kahn + A. J. Wiener, *Ihr werdet es erleben. Voraussagen der Wissenschaft bis zum Jahre 2000*, Wien — München — Zürich 1968.

že „intelektuálna“ sociálna skupina (technická inteligencia) v USA patrí medzi privilegované, dobre platené vrstvy, ktoré, pokiaľ ide aj o ideológiu, povedomie si osvojujú názory a postoje vládnúcich tried a vrstiev, a len v malej miere sympatizujú s robotníctvom, s revolúciou.¹³

Robotnícka trieda a inteligencia — Marx a Freud

Herbert Marcuse sa podrobne a kriticky zaoberal otázkou vzťahu medzi robotníckou triedou a inteligenciou. Hoci sme tento problém spomenuli už vo svojich úvahách, jednako chceme sa k nemu ešte vrátiť. Podľa Marcuseho inteligencia patrí k robotníckej triede *len dialekticky*, podmienenčne, a to natoľko, nakoľko tvorí jej revolučný *potenciál*. Hlavným nositeľom pokroku, revolúcie (sociálnej i socialistickej) je *robotnícka trieda*. Túto Marxovu myšlienku treba rozviesť v nových historických podmienkach, argumentovane, konkrétne; vyžaduje sa na *základe empirických výskumov* analyzovať úlohu a vzťah robotníckej triedy a inteligencie v kapitalistických štátoch, v socializme i v rozvojových krajinách. Inteligencia patrí do robotníckej triedy len natoľko, nakoľko sa *vnútorne, politicky a ideologicky integruje do nej*. Revolučná premena spoločnosti zostáva *dejinnou úlohou* robotníckej triedy, i keď je nevyhnutné poznať dôkladné zmeny, ktoré sa dejú vnútri robotníckej triedy i v štruktúre samej spoločnosti. Je napríklad veľký rozdiel medzi robotníckou triedou v USA, v Taliansku, v socialistických krajinách.

Pokiaľ ide o štruktúru a postavenie robotníckej triedy v socialistických krajinách, *klúčovým problémom* podľa Marcuseho sa ukazuje *robotnícka samospráva*. Ide totiž o to, aby robotníci sami rozhodovali o výrobe, o zvyšku a zisku, o nadhodnote, o „morálnej“ prípustnosti výsad určitých spoločenských vrstiev, a aby medzi nimi a vedením podnikov, i vedením robotníckej triedy a stranou „nemanipulovala“ rozhodujúca medziskupina — byrokracia (stranícka a štátna). Robotnícka samospráva má prinajmenej *dva aspekty*. V kapitalizme podniková samospráva môže znamenať prvok (etapu) revolučných zmien. V socialistickom systéme má preklenúť rozpor medzi „etatizmom“ a byrokraciou na jednej, a medzi demokraciou, centralizmom a disciplínou na druhej strane. Napr. v USA robotnícka samospráva by ešte neznamenal rozhodujúci *prvok socialistickej revolúcie*. Šlo by tu skôr o prenášanie kontroly z jednej triedy (skupiny) na inú, a pretože v USA robotnícka trieda nie je *revolučnou triedou*, ani robotnícka samospráva by neznamenal ešte revolúciu (socializmus).

Často sa „úzke záujmy“ robotníckej triedy kladú do protikladu s ideou slobody, humanizmu, demokracie. To nie je správne. Robotnícka trieda nesnaží sa zaviesť v podnikoch samosprávu len preto, lebo chce zachovať kapitalizmus ako sociálny systém. Naopak. Ide jej o to, aby sa systém vykorisťovania (priameho i nepriameho) radikálne zmenil, vlastne odstránil, a aby sa celý spoločenský systém demokratizoval, humanizoval. Problém spočíva aj v tom, ako v tomto ohľade možno nadväzovať na tradície abstraktného humanizmu.

¹³ Porov. už citované diela C. Wright Millsa.

Marcuse sa vo svojich úvahách o koexistencii sociálnych systémov, o revolúcii, o robotníckej triede, inteligencii a mládeži dotkol stručne aj otázky vzťahu medzi *Marxom a Freudom*.¹⁴ Dokazuje, že v kritike spoločnosti, ako ju rozvinul Marx, treba pokračovať i *smerom k pochopeniu hlbinných aspektov ľudskej osobnosti*. V kapitalistickej spoločnosti psychoideové manipulovanie človekom a kapitalistické ovládanie (rôznymi nátlakovými formami a inštitúciami) reflexov a inštinktov má mimoriadny význam. Toto manipulovanie predstavuje závažný moment integrovania jednotlivca (osobnosti) do systému, ktorý svojou podstatou je nepriateľský človeku. Na tejto rovine podľa Marcuseho (ale aj Fromma a iných) možno „doplniť“ Marxa (marxizmus) aj Freudom (psychoanalýzou), najmä pokiaľ ide nielen o spoločenskú, ale aj hlbkovo psychologickú dimenziu človeka. Domyslenie Marxových názorov o „rodovej bytosti človeka“ siaha nevyhnutne aj do psychosféry, ako sa javí v zložitých podmienkach rozvoja kapitalizmu a vedie zákonite — *aj vnútri marxizmu* — k použitiu psychoanalytickej teórie. Nejde v tomto prípade o nijaké vonkajšie „dodanie“ cudzích elementov do marxizmu, ale o *vnútorný a logický* rozvoj samej Marxovej teórie a praxe v štruktúre vyspelého kapitalizmu, ale aj iného vyspelého sociálneho systému.

ГЕГБЕРТ МАРКЮЗ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТОГО ПРОМЫШЛЕННОГО ОБЩЕСТВА

Андрей Сирацкий

В статье автор занимается теорией Маркюза о развитии промышленном обществе. Герберт Маркюз уже в своих первых работах (напр. *Zur Kritik des Hedonismus*, 1938) большое внимание уделял проблемам развития общества, свободы, гуманизма и морали. Современное общество, которое Маркюз анализирует, прежде всего в работе *Der eindimensionale Mensch*, с одной стороны, представляет систему с высокой степенью индустриализации, с элементами автоматизации, с высоким жизненным уровнем, но, с другой стороны, это общество не предоставляет достаточный простор для развития идеям гуманизма, свободы и самореализации человека. Применяя разные формы репрессий, современное промышленное общество органичивает развитие всесторонней личности („человек одного измерения“).

В связи с проблематикой промышленного общества автор подробно разбирает понимание Маркюзом социалистической революции. Вопрос революции важен и потому, что только в следствие радикального качественного изменения „репрессивное“ общество может превратиться в общество „свободное“. В связи с этим Маркюз анализирует также движение молодежи (студентов) и усматривает в нем — на Западе — определенный „резерв“ революции. Но настоящим носителем прогресса и революционной перестройки общества он считает рабочий класс.

Большая часть рассуждений автора посвящена пониманию Маркюзом сосуществования двух типов развитого промышленного общества — капитализма и социализма. Он убедительно доказывает, что сосуществование этих двух систем в конечном итоге выгодно для

¹⁴ H. Marcuse, *Der eindimensionale Mensch. Studien zur Ideologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft*, Neuwied und Berlin 1967, 39—68, 93—98.

социализма. Но только в том случае, если социалистическая система не остановится на уровне индустриализации, автоматизации, технизации. Социализм должен представлять более высокую ступень не только в области производства, экономики, техники, но и в области культуры, свободы, этики и развития всесторонней личности.

В последней части своей статьи автор занимается вопросом о взаимоотношении рабочего класса и интеллигенции и проблемой рабочего самоуправления. В связи с этим еще раз подчеркивает мысль о том, что революционная перестройка общества остается и в будущем исторической задачей рабочего класса. Наконец, развертывавая марксистскую теорию развития общества, автор указывает на то, что необходимым является — наряду с обеспечением экономических и общественных условий свободы индивидуума — также изучение глубинного психологического измерения человека.

HERBERT MARCUSE AND THE PROBLEMS OF THE ADVANCED INDUSTRIAL SOCIETY

Andrej Sirácky

Marcuse's theory of advanced industrial society is dealt with in the present paper. In his early works (e. g., *Zur Kritik des Hedonismus*, 1938), Herbert Marcuse paid much attention to the problems of social development, freedom, humanism, and morals. It is true that modern society which is analysed by Marcuse especially in his work *Der eindimensionale Mensch*, represents a system with a high degree of industrialization, with elements of automation, with a high living standard; however, this society does not yield enough room for the development of the idea of humanism, freedom and self-realization of man. By means of various forms of „reprisals“, modern industrial society confines the development of many-sided personality („one-dimensional man“).

In connection with the problems of industrial society, the present author also deals in detail with Marcuse's conception of socialistic revolution. The question of revolution is also important because a „repressive“ society can be converted into a „free“ one only by means of a radical, qualitative change. In this connection H. Marcuse analyses also the movement of youth (students) and see in it — in the West — a certain „reserve“ of revolution. However, he considers working class as the real bearer of progress and the revolutionary reconstruction of society.

A great deal of the present author's considerations is devoted to Marcuse's conception of coexistence of two types of the advanced industrial society — capitalism and socialism. In a convincing way he proves that the coexistence of both the social systems is, after all, favorable for socialism; only then, however, when the socialistic social system does not remain only at the level of industrialization and automation. Socialism has to mean not only a higher degree of production, economy, technology, but also of culture, freedom, ethics, and of the development of many-sided personality.

In the last part of the paper, the question of the relation between working class and intelligentsia as well as the problem of labour self-government are dealt with. In this connection, the present author once more emphasizes the idea that the revolutionary change of society remains also in the future a historic task of working class. Unfolding the Marxist theory of social development, the author points out in the end that it is necessary — in addition to the assurance of economic and social conditions of freedom — to investigate also the psychological dimension of man.